

AGLOMERATSIYALAR SHAKLLANISHI

---

*Olimova Xafizaxon Erkinjon qizi, magistrant,
Muqimova Davlatxon Karimovna, PhD, dotsent,
Andijon mashinasozlik instituti, Andijon shahar, O'zbekiston*

O'zbekistonda zamonaviy aholi punktlari tizimi uzoq muddatli rivojlanish, aholi punktlari sonining o'zgarishi, ular orasida aholining funksional farqlanishi va integratsiyalashuvi natijasida shakllangan [1]. Respublikada aholi tarkibi dinamikasi aholi punktlarining chuqurroq iqtisodiy ixtisoslashuvi bilan ajralib turadigan differensiallashuv yo'nalishiga o'tdi. Shu sababli ham aholining hozirgi joylashuvi boshqaruv funktsiyalarini bajarishiga qarab oddiy va tarkibiy markazlar sifatida shakllanadigan shaharlar, shahar tipidagi posyolkalar (posyolkalar) va qishloq aholi punktlari shaklida xarakterlanadi [2, 8-10].

Poytaxt Toshkent shahri va boshqa yirik shaharlarda aholi sonining o'sishi bir qator muammolarni keltirib chiqarmoqda, bu esa mamlakat bo'ylab ishlab chiqaruvchi kuchlarning notekis rivojlanishiga va aholining nomutanosib taqsimlanishiga olib keladi. Biroq, shahar aholisining o'sishi kelajakda ham davom etadi va bu sohadagi rivojlanish tendentsiyalarini oldindan bilish muhimdir. Aholi punktlarining guruh tizimlarini rivojlantirish shartlarini o'rganish, soha tamoyillarini belgilash asosiy masalalardan biridir. Umuman olganda, O'zbekiston Respublikasi o'zining aholi punktlarining (shahar va qishloq) shakllanishi va joylashishining o'ziga xos xususiyatlari bilan ajralib turadi. Quyida aholining tarqalish xususiyatlarining umumiy ko'rinishi keltirilgan. Bugungi kunda O'zbekiston Respublikasi aholisi qariyb 34 million kishini tashkil etadi. Ta'kidlash joizki, mamlakatda joylashish va urbanizatsiya darajasi hamda aholi zichligining hududiy taqsimlanishida sezilarli farqlar mavjud: Navoiy viloyatida aholi zichligi 6 kishi/km², Andijon viloyatida esa 500 kishi/km² ga yaqin. . Shu bilan birga, shuni aytish mumkinki, mamlakatning eng yaxshi rivojlangan va eng ko'p aholi yashaydigan hududlari mamlakat umumiy maydonining atigi 10% ni tashkil qiladi. Bu, o'z navbatida, aholining shahar va qishloq joylariga taqsimlanishida ham o'z ifodasini topmoqda [3,11-15].

O'zbekistondagi shaharlar tarmog'i 234 ta aholi punktidan iborat. Ularning 119 tasi shahar, 115 tasi shahar tipidagi aholi punktlaridir. Qishloq aholi punktlari soni 12 mingga yaqin. Hozirgi vaqtda shahar va qishloq aholisining ulushi 47% dan 53% gacha, qishloq aholisi esa ko'proq. Aholi taqsimotining turlari ishlab

chiqarishning ixtisoslashuviga va uning tarmoqlarining integratsiyalashuviga bog'liq. Aholining tarqalish turlari, shuningdek yashash joylari ularning kattaligi bilan belgilanadi. Ibtidoiy jamoa tuzumida mehnat taqsimoti – hunarmandchilikning dehqonchilikdan ajralishi – aholi punktlarining ikki turini – shahar va qishloqni vujudga keltirdi. Bugungi kunda ham aholining ikkita asosiy turi mavjud:

- shaharlar va shahar tipidagi aholi punktlarining paydo bo'lishi va rivojlanishi bilan bog'liq bo'lgan shahar turi;
- Qishloq turi turli qishloq aholi punktlarining rivojlanishi bilan bog'liq.

Har bir tur ichida iqtisodiy, tabiiy, demografik va boshqa o'ziga xos sharoitlarga qarab bir qancha shakllarni ajratish mumkin. Aholining shahar tipining konsentrlangan ko'rinishi yirik va yirik shaharlarga xosdir. Aholi taqsimotining shahar tipining tarqoq ko'rinishi o'rta va kichik shaharlar, shuningdek, shahar tipidagi aholi punktlari uchun xosdir. Aholining tarqalish shakli aholi punktlari turining zichligiga, ularning ma'lum bir hududda o'zaro joylashish xususiyatlariga, shuningdek ular o'rtasidagi aloqa turlarining rivojlanish darajasiga bog'liq [2, 16-20].

Aholi punktlari o'rtasida turli xil aloqa shakllari shakllanmoqda. Aholi joylashuvining ikkinchi xususiyati ularning avtonom yoki guruh bo'lib shakllanganligidir. Aholi punktlarining avtonom shaklida shaharlar va qishloqlar bir-biridan uzoq va uzoqda joylashgan, ular orasidagi aloqa rivojlanmagan, transport aloqalari tartibsiz, funktsional aloqalar zaif va beqaror. Aholi punktlarining guruh shaklida shahar va qishloqlar bir guruh hosil qiladi. Guruh ichida aloqa yaxshi rivojlangan, transport aloqalari muntazam, funktsional aloqalar mustahkam, aholi punktlari bir-biri bilan hududiy ishlab chiqarish aloqalarini rivojlantirgan, umumiy muhandislik infratuzilmasiga ega, xizmat ko'rsatish va madaniyat markazlarining o'zaro bog'langan tizimiga birlashgan. Aholi punktlari guruhi sifatida shahar va qishloqlar kompleks tarzda birlashtirilgan.

Aholi punktlarining guruh tizimida o'rta va yirik shaharlarning ta'sir zonasida viloyat markazlari va tumanlararo markazlarning funksiyalari shakllanadi. Guruh tizimida markazga yetib borish vaqti 1,5 - 2,0 soatni tashkil qiladi. Shaharning kattaligiga qarab, markaz aholining guruhli taqsimot tizimida uch turga bo'linadi [3, 20-22]:

Katta guruh tizimi, markaziy shahar aholisi 500 ming kishi va undan ko'p;

– o'rtacha guruh tizimi, markaziy shahar aholisi 100 - 500 ming kishi;

– Kichik guruh tizimi, markaziy shahar aholisi 50 - 100 ming kishi.

O'rganishlar shuni ko'rsatadiki, O'zbekistonda urbanizatsiyaning rivojlanishi aholini taqsimlash shakli va shaharsozlik loyihalarini murakkablashishiga olib keldi.

Guruh turmush tizimlari alohida shahar va qishloq o'rtasidagi iqtisodiy, mehnat, madaniy, maishiy va boshqa aloqalarning kuchayishi natijasidir. Bu nafaqat alohida aholi punktlari chegaralarida, balki rivojlangan shaharsozlik tizimlari - aholi punktlari tizimlari doirasida ham yashash muhitini yaxshilash zarurligini ko'rsatadi. Bu tizimlar, o'z navbatida, yirik submintaqaviy va mintaqaviy fazoviy rejalashtirish kombinatsiyalarining bir qismidir.

O'zbekistonda yirik va yirik shaharlar aholisining ko'payishi qator ijtimoiy-iqtisodiy va shaharsozlik muammolarini keltirib chiqarmoqda. Qishloq xo'jaligining unumdor erlari hisobiga yirik va yirik shahar maydonlarini kengaytirish mumkin. Oqibatda qishloq xo'jaligi mahsulotlarini yetishtirish bilan bir qatorda tabiiy antropogen kompleks va ekologiya ta'sirida atrof-muhit buziladi. Bundan tashqari, shahar hududining kengayishi muhandislik infratuzilmasini qurish va ulardan foydalanishda bir qator muammolarni keltirib chiqarmoqda.

Respublika hududida aholining notekis joylashishi tufayli shahar va qishloq aholisining aholi punktlarida joylashishi bir xil emas. O'zbekiston hududidagi landshaft va iqlim sharoiti aholining xilma-xil bo'lishiga va uning chiziqli-tugun tuzilishining shakllanishiga yordam beradi. Respublikaning qurg'oqchil iqlimi sharoitida aholining joylashishi va yashash muhiti o'rta tog'li hududlardagi tekisliklar va daryo vodiylari, shuningdek, suv resurslari yetarli bo'lgan tog' oldi hududlari bilan bog'langan.

Dunyoning boshqa mamlakatlaridagi kabi O'zbekistonda ham aholi punktlarining guruh tizimlari jadal rivojlanmoqda. GSS (hisob-kitoblarning guruh tizimlari) muayyan omillar asosida shakllanadi. GSS yoki "aglomeratsiyalar"ning shakllanishida shahar va qishloq o'zaro munosabatlarining rivojlanishi, migratsiya jarayonlarining tarqalishi, aholi tarmog'ining kompleks rivojlanishi va shaharsozlikda fazoviy konsepsiyalarning rivojlanishi kabi omillar asosiy omillar hisoblanadi [4, 22].

Shahar aglomeratsiyasining eng katta harakatlantiruvchi kuchi bu o'sishdir! O'sishning asosiy sababi shundaki, aholi o'sishi tufayli odamlar jozibali yashash sharoitlarini topish uchun shaharlarga ko'chib o'tmoqda. Shahar aholisining o'sishi va u bilan bog'liq uy-joy talabi asosan qishloq aholisining qishloqdan yoki boshqa joylardan ko'chishi bilan bog'liq [5, 17-25].

Xulosalar

Aglomeratsiya bir aholi punktidan kattaroq hududlarda hayot uchun qulay shart-sharoitlar yaratish maqsadida shakllanadi. Aglomeratsiyaning eng xarakterli

xususiyati ijtimoiy, iqtisodiy, ekologik jarayonlarning yagona texnik va tabiiy muhitdagi fazoviy birligini anglash, u boshqariladi. Boshqaruv funktsiyalari barcha mintaqaviy tizimlar faoliyatini muvofiqlashtiradi va ularning rivojlanishini ta'minlaydi. Boshqaruv funktsiyalarini bajarish uchun turli ierarxik darajadagi aglomeratsiyaning arxitektura-rejalashtirish tuzilmasi yashash muhiti - aholi punktlari, aloqa yo'llari, ishlab chiqarish va rekreatsiya hududlari, muhofaza qilinadigan tabiat va boshqa hududlarning o'zaro bog'liqligi va o'zaro bog'liqligini ta'minlaydigan moddiy elementlardir. muayyan hudud zaruriy shartdir [6].

Aglomeratsiyalar markaz vazifasini bajaruvchi aholi punktlari ta'sirida shakllanadi. "Kollektiv funktsiyalarni birlashtirgan aholi punkti tizimning markazidir. Tizimning markazi aholi uchun tortishish markazi bo'lib, mintaqada hal qiluvchi rol o'ynaydi" [7]. Aglomeratsiya markazning atrofi bilan doimiy o'zaro ta'siri va hal qiluvchi ta'siri ostida ketma-ket jarayonlarda shakllanadi. Markaz va uning tevarak-atrofi bilan o'zaro hamkorlik aholi punktlari, aglomeratsiyalar va hududlarni rivojlantirishning zaruriy shartidir. Bu zamonaviy urbanizatsiya mohiyatidan kelib chiqqan ob'ektiv qonuniyatdir. Shu sababli, maqsadli harakatlar orqali jarayonni tezlashtirish yoki sekinlashtirish mumkin, lekin uning rivojlanishi buzilmasligini ta'minlash mumkin emas. Markaz va uning atrofi o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni boshqarish vositalaridan foydalanish orqali shahar va tumanlar rivojlanishiga ta'sir ko'rsatish mumkin. Bunda ijtimoiy taraqqiyot jarayonlarining ijobiy tamoyillarini tezlashtirish va salbiy holatlarning oldini olish mumkin.

Foydalanigan adabiyotlar.

1. Tursunov, X.K. (1982) O'zbekistonda urbanizatsiya jarayonlari va aholi punktlarining rivojlanish xususiyatlari va yo'llari: O'zbekistonda aholi punktlari muammolari va shaharsozlikni takomillashtirish yo'llari. Toshkent, 24-30.
2. Yu, S., Popkov, M.V., Posoxin, A.E., Gutnov, B.L., Shmulyan, S.V. va Emelyanova, M. (1983) Tizim tahlili va shaharlarni rivojlantirish muammolari. Nauka, 512 b.
3. Lappo, G.M. (1988) Shahar aglomeratsiyalarini o'rganish muammolari. In: Lappo, G.M. va Listenenrugta, F.M., Ed., SSSR Geografiya instituti, 76 p.
4. Tursunov, X.K., Bakirxonov, F.F., Qodirov, A.B. va Umarov, M. (2006) O'zbekiston Respublikasi aholi punktlari tizimini rivojlantirishning konseptual yo'nalishlari: arxitektura va qurilish muammolari. TASI, Toshkent, 8-10.

5. Fang, C. va Yu, D. (2017) Shahar aglomeratsiyasi: rivojlanayotgan hodisaning rivojlanayotgan kontseptsiyasi. Landshaft va shaharsozlik, 162, 126-136. <https://doi.org/10.1016/j.landurbplan.2017.02.014>
6. Tursunov, X.K. (2000) O'zbekiston Respublikasi aholi punktlari tizimini shaharsozlik bazasi sifatida rivojlantirish. Toshkent, 65 b.
7. Lappo, G.M. (1974) Geografiya va urbanizatsiya: dunyoning urbanizatsiyasi.
8. <https://azkurs.org/andijon-aglomeratsiyasida-urbanizatsiya-jarayonlari.html>
9. Muqimova D. et al. LOCATION AND DEVELOPMENT OF THE MAIN NETWORKS OF WORLD TRANSPORT //Theoretical aspects in the formation of pedagogical sciences. – 2022. – Т. 1. – №. 4. – С. 279-284.
10. MUQIMOVA D. K. et al. Analysis of the Current State of Population Growth and Level of Vehicle Ownership //Texas Journal of Engineering and Technology. – 2022. – Т. 13. – С. 22-28.
11. Imomkulov K. B., Mukimova D. K. The motivation parameters of wedge-shaped disk of the machine for preparing plow by flap to sowing //Scientific-technical journal. – 2018. – Т. 1. – №. 3. – С. 145-147.
12. Мукимова Д. Influence of the thickness of the roller discs of the combined machine on the indicators of their work during the processing of plowed lands afterwards //IOP Conference Series: Earth and Environmental Science. – iopscience, 2022.
13. Мукимова Д. К. Обоснование ширины междуследия дисков катков комбинированной машины //European research: innovation in science, education and technology. – 2020. – С. 13-16.
14. Igamberdiev A. K., Muqimova D. K. DETERMINATION OF THE RATIONAL VALUES OF THE PARAMETERS OF THE DISC ROLLERS OF THE COMBINED UNIT //Irrigation and Melioration. – 2020. – Т. 2020. – №. 3. – С. 67-72.
15. Mukimova D. DISTINCTIVE FEATURES OF SOIL TREATMENT BEFORE PLANTING //Science and innovation in the education system. – 2022. – Т. 1. – №. 5. – С. 40-44.
16. Nurdinov M., Muqimova D. RECOMMENDATIONS FOR THE DESIGN OF SAFE PARKING SPACES FOR TRAFFIC ACCIDENTS AND TRUCKS //International Bulletin of Applied Science and Technology. – 2022. – Т. 2. – №. 11. – С. 147-155.

17. Karimovna M. D. AVTOMOBILSOZLIKDA YONILG'I MUAMMOLARINI O'RGANISH //Journal of new century innovations. – 2022. – Т. 10. – №. 2. – С. 27-34.

18. Kosimova M., Muqimova D., Akramaliyev O. BASING THE PARAMETERS OF CONTACT WELDING COATING OF FORMED POWDERY COMPOSITE TAPE TO THE SURFACE OF A FLAT PART //Евразийский журнал академических исследований. – 2023. – Т. 3. – №. 5 Part 4. – С. 190-195.

19. Karimovna M. D. et al. TRANSPORT TEXNIK HOLATINI ANIQLASH USULLARI //Лучшие интеллектуальные исследования. – 2023. – Т. 8. – №. 4. – С. 42-45.

20. Karimovna M. D. et al. COMPUTER DIAGNOSTICS OF CARS //Лучшие интеллектуальные исследования. – 2023. – Т. 8. – №. 4. – С. 38-41.

21. Karimovna M. D. et al. OLDINGI KO'PRIGI TORTUVCHI YENGIL AVTOMOBILLARDA UCHRAYDIGAN NOSOZLIKLARNI ANIQLASH VA ULARNI BARTARAF ETISH TEXNOLOGIYASI //Лучшие интеллектуальные исследования. – 2023. – Т. 8. – №. 4. – С. 34-37.

22. Karimovna M. D. AVTOMOBILLARDA QO 'LLANILADIGAN ASHYOLANING EKOLOGIK MUHOFAZASI, EKOLOGIYAGA TA'SIRI //Мехатроника va robototexnika: muammolar va rivojlantirish istiqbollari. – 2023. – Т. 1. – №. 1. – С. 280-283.

23. Xalilbek o'g'li X. E., Bobirxon o'g'li U. B., Xalimjonov E. X. LOGISTIK KORXONALAR FAOLIYATINI O'RGANISH VA ULARNING SAMARADORLIGINI OSHIRISH JARAYONLARI //Лучшие интеллектуальные исследования. – 2023. – Т. 8. – №. 4. – С. 89-92.

24. Xalilbek o'g'li X. E., G'anijon o'g'li V. J., Xalimjonov E. X. CHORRAHALARDA TRANSPORT VOSITALARINING TIRBANDLIGINI O'RGANISH VA TAHLIL QILISH //Лучшие интеллектуальные исследования. – 2023. – Т. 8. – №. 4. – С. 99-104.

25. Xalilbek o'g'li X.E. et al. SHAHAR MARKAZLARIDAGI CHORRAHALARDA YO'L TRANSPORT HODISALARINI VUJUDGA KELISHIDA SVETOFORLARNING O'RNI //Лучшие интеллектуальные исследования. – 2023. – Т. 8. – №. 4. – С. 93-98.